„JÄLLE UUDIST, MIS ON UUS...”

Rahvalik ballaad ja jutud Sambla Anust

EDA KALMRE

Eesti uuemate riimiliste rahvalaulude seas on mitmeid dramaatilistest ja traagilistest sündmustest jutustavaid laule. Enamik neist on kunagi levinud vaid kihelkonna ja naaberkihelkonna piires, mõned on ka laiemalt tuntuks saanud. Nii suuliselt kui ka käsikirjaliste laulikute kaudu levis näiteks rahvalaul „Viljandi kreisis Võisikul”, mis vahendab poeetilisel moel Viljandimaal tõenäoliselt reaalselt aset leidnud loo ühe kohaliku noormehe mõrvamisest. Ei ole teada, millal see lugu täpselt juhtus, aga laul on olnud populaarne veel XX sajandi teisel poolel mitte ainult Viljandimaal, vaid ka kaugemal. Folkloristid on välitöödel nii laulust lindistusi teinud kui ka selle sõnu üles märkinud. Laulus endas räägitakse pruudist ja peigmehest, nende peatselt plaanitavast pulmapeost ning peigmehe salakavalast tapmisest. Laulu kaudu vahendati ja tõlgendati omal moel seda traagilist sündmust, samal ajal ei saanud laulu poeetika ja vorm hõlmata kogu sündmusega seotud tähendusruumi. Koos lauluga levisid ka kuuldused sellest, mis inimeste arvates tegelikult juhtus. Näiteks asjaolu, et noormees mõrvati armukadeduse pärast, selgub alles ühele versioonile lisatud laulu esitaja kommentaarist: „Meil keegi oli teenimas Viljandimaalt, Suure Jaanist. See rääkis, et tüdrukul oli kaks peigmeest. Ja armastanud mõlemaid. Teine varitses teist ja tappis ära.” (RKM II 113, 271/2 (99) < Laiuse khk. Reastvere k. – P. Tammepuu < Anna Käpp, s 1937 (1962); vt ka Kalmre: 2005: 23)

Arvestades uuema rahvalaulu olulisust nii meelelahutuse kui ka eneseväljendusena XIX–XX sajandi alguse talupoja- ning linnakultuuris ja uuemate rahvalaulude väljapaistvalt kaalukat ja mitmekesist kogu Eesti Rahvaluule Arhiivis, ei ole selle valdkonna poeetikast, tüüpidest, versioonidest, levikust jms väljapoole jäävate sotsiaalsete ja ühiskondlike tähenduste tõlgendamisega ülearu tegeldud. Väheste käsitluste hulgast eristuvad mõned Ingrid Rüütli uurimused: „Kajastades kohalikku olustikku ning väljendades oma loojate ja kandjate elamusi, mõtteid, suhtumisi ja arusaamisi konkreetsetes kohas ja ajas, pakub külalaul ka mõnesugust lisamaterjali rahva, tema ajaloo ja sotsiaalsühholoogia uurimisel” (Rüütel 1974: 233, vt ka 2012: 34). Eestis XIX sajandi teisel poolel feodalismi lagunemise ja kapitalismi arenemise ajal kujunenud, aktiivselt elunähtustele ja päevasündmustele reageeriv osa uuemast rahvalaulust¹ oli seotud ajalooliste ja sotsiaalsühholoogiliste muudatustega. Selle väljakujunemist mõjutasid nii kirjandus kui ka naaberrahvaste folkloor (Rüütel 2012: 33). Erinevalt regivärsilise rahvalaulu anonüümsusest kerkis

¹ Uuem lõppriimiline rahvalaul vahetas regivärsilise rahvalaulu välja XIX sajandil. Tegemist oli väga eritekkelise ja eriilmelise lauluvaraga, mille alla mahub temaatiliselt mitmekesine materjal alates sentimentaalsetest häärmälestest armastuslauludest kuni ringmängulaulude, meremehelaulude, külalaulude või kroonikate, rahvalike ballaadide, pilalauludeni.

siin paljudel juhtudel üles ka laulu autori isik kui looja ja esitaja. Mitmete külakroonikate ning rahvalike ballaadide loojad olid külaühiskonnas tuntud ning nende looming leidis tee trükiste ning ajalehtedeni (Tedre 2003: 242–243).

Nii et üldiselt oli nende laulude autor teada, harv ei olnud juhus, kus laul küla värsisepalt mingi erilise juhtumi puhul ka telliti. Niisugune ballaad või külakroonika võiski alguse saada konkreetset aset leidnud sündmusest ja selle tegelasteks võisid olla reaalselt elanud inimesed. Seetõttu saatsid laule või olid lauludega paralleelselt käibel jutud laulutegelaste ja -sündmuste, vahel ka laulu tekkeloo ja autori kohta (Rüütel 1974: 232; Tampere 1970: 240). Teisisõnu, lauluga samal ajal liikusid suust suhu ka (kuulu)jutud laulus kirjeldatud sündmusest, laulu tegemise asjaoludest ning tegelastest. Aja jooksul kujunes välja omamoodi jutustuse tüüp, mis koosnes nii proosast kui ka laulu osadest. Tihtilugu oli inimestele laulust meelde jäänud laulu kulminatsioon või markantsem osa ja ülejäänud lugu jutustati proosas.²

XIX sajandi lõpus ning XX sajandi alguses on kohalikke külalaule ja mees- test laulumeistreid olnud kõikjal Eestis, arvukamalt vaesemapoolsetes ning tihedamalt asustatud saartel ning Peipsi järve äärsetes külates. Ingrid Rüütel on märkinud, et üks külakroonikate poolest rikas piirkond on olnud ülemöödunud sajandi lõpul ja XX sajandi alguses ka „jõukas, kuid sotsiaalsest vastuoludest lõhestatud Mulgimaa”.³ Tuntumaid sealseid laulumeistreid ülemöödunud sajandi lõpus on olnud Laulu Mihkel, kes ise koos tema laulude prototüüpide ja tekkeajenditega vääriski eraldi käsitlemist (Rüütel 1974: 232–233).⁴ Ometi ei ole Laulu Mihkli fenomen ega tema looming siiani pälvinud folkloristide tähelepanu.

Lähtudes XIX sajandi lõpu ajaloolisest kontekstist, süvenen käesolevas kirjutises ühe Eesti traditsioonis hästi tuntud, ent samas mitmeti erandliku laulu tagamaadesse: see on „Saatuse vangis”, mille Mihkel Rätsep *alias* Laulu Mihkel tegi ühe konkreetse sensatsioonilise sündmuse põhjal. Ühtlasi püüan välja tuua, missuguseid tõlgendusi ja teavet võiks pakkuda nende kahe teineteisega kombineerunud žanri – laulu ja seda saatvate juttude – käsitus. Muidugi huvitab mind ka ühe erilise naise, Sambla Anuga juhtunud lugu, mida laulus „Saatuse vangis” edasi antakse (vt ajakirja vahel olevat lisalehte).

Kogu selle juhtumi kajastamisel kasutan allikatena nii tollases ajakirjanduses ilmunud uudiseid kui ka ajaloolisi dokumente. Peale kirjalike allikate olen mõnevõrra kasutanud suulisi intervjuusid, sest samaväärselt lauluga huvitavad mind kogukonna kommentaarid juhtunule ja kogu see sündmus oma ajastu ning ajaloolises kontekstis.

Siinkohal oleks kohane märkida, et jõudsin selle teemani mitte laulu-uurijana, vaid pigem tänapäeva sotsiaalse sõnumiga juttude (muistendite, kuulu- ja mälestusjuttude) uurijana. Artiklis on lähtutud loogikast, et eri žanridest tekstid on poeetilised väljendusvormid, mis esindavad teatud maailmapilti ja suhet sotsiaalsesse tegelikkusse, ning oma tähenduse saavad tekstid ühiskondlikus käibes ning kontekstis (Bakhtin, Medvedev 1991: 133–135).

² Laulu ja proosa seostest narratiivides vt ka Mägi, Toulouze 2003: 70, 81.

³ Mulgimaaks on ajalooliselt määratletud Helme, Halliste ja Karksi kihelkonda, teisisõnu ka Lõuna-Viljandimaad ja Kagu-Pärnumaad. (Vt Pullerits 1936; Murakin 1936: 37.) Mõningates uuemates käsitlustes loetakse nende hulka ka Paistu ja Tarvastu kihelkonna alasid. (Vt entsyklopeedia.ee/artikkel/mulgimaa1)

⁴ Ingrid Rüütel piirdub selle möödusega, ta ise on andnud põhjalikuma ülevaate Ida-Saaremaa külalauludest ning laulumeistritest (Rüütel 1974).

Rahvalik ballaad kui kuulujuttude, uudiste ja meelelahutuse substituu

Kitsama žanrimääratluse poolest võib „Saatuse vangis” pidada mitte lihtsalt külalauluks või luuletuseks, vaid rahvalikuks ballaadiks ehk lugulauluks, milles esitatakse luulevormis dramaatilist lugu. Jutustuse, luule ning sageli ka muusikaga koos esitatud ballaad ühendab Euroopa kultuuriruumis mitmeid nähtusi: vanaprantsuse tantsulaul, lüroepiline lugulaul või legend, laada pingilaul või rändav salmikulugu, dramaatiline või lüüriline romanss, ilukirjanduslik jutustav või tundeline kunstballaad. Ballaadi iseloomulikuteks tunnusteks on peetud isikliku, erakordse ja mässumeelse väärtustamist, demokraatliku õiglustunde rõhutamist, ballaadi teemadeks võivad olla inimesed oma eksistentsiaalses piirsituatsioonides, perekondlikud teemad jms. Siin võib igaühe isiklik lugu pakkuda üldist huvi, iga tüüpiline laul võib omandada isikliku tähenduse (Merilai 2003: 797–798).

Naiste sotsiaalne ning õiguslik olukord on olnud populaarne teema juba XVIII ja XIX sajandi rahvalikes ning rahvapärasele ainesele tuginevates kirjanduslikes ballaadides. Eesti luuletajad on seda ainet käsitlenud Kreutzwaldist alates (Salu 1978: 7–59). Mõnevõrra uuenduslikud on need tänapäevased seisukohad, kus ballaade, nagu mitmeid teisi vanu žanre, on nähtud ajaloos tänapäevastega sarnaselt toimivatena. Nimelt võis lihtrahvas XIX ja ka eelnevatel sajanditel mingit konkreetset erutavat sündmust vastu võtta ja integreerida läbi mitmete talle omaste kommunikatsioonifiltrite: läbi kuulujuttude, naljade, uskumuste, laulude ja rahvalike ballaadide.⁵ Meediaeelset ajastul on rahvalikke ballaade samaväärselt kuulujuttudega peetud rahvaliku poliitika⁶ osaks (Shagan 2001: 30). Näiteks XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse õnnetusi, mõrvu või dramaatilisi sündmusi kujutavaid uuemaid rahvalaule ehk rahvalikke ballaade võib möödustega pidada värssides meediauudisteks, sest oma eesmärgi – vahendada päevakajalisi šokeerivaid sündmusi, õnnetusi või mõrvu – teenisid nad nii kuulujuttudena, uudistena kui ka meelelahutusena (Kalmre 2005: 23).

Oluline on rõhutada, et siisuguste laululugude ehk rahvalike ballaadide levik oli seotud nii trükisõna kui ka rahvaliku kirjaliku kultuuriga. Levides juba alates XVII–XVIII sajandist odavahinnaliste pisitrükiste kaudu Euroopa ja Skandinaavia kultuuriruumis, vahendasid laulud põnevaid päevasündmusi, kui inimestel polnud ajalehte, raamatute levik oli alles vähene ja lugemisoskus kasin. Vastavalt ettekandmisviisile ja -kohale on siisuguseid laule kutsutud tänava-, uudiste- või pingilauludeks. See tähendab, et rahvast erutanud sündmuse, õnnetuse või mõrva värsistas mõni kohalik värsisepp, see trükiti ning spetsiaalsed laululehtedega varustatud inimesed (peamiselt naised) kandsid neid tänaval või turul ette, ise ühtlasi neid lehekesi müües.⁷ Trükis

⁵ Võrdluseks. Tänapäeva meedia toimimispraktikates on sarnast nähtust nimetatud uudistefolklooriks. See tähendab, et mingi konkreetse meedias kajastamist leidnud sündmuse ümber tekkinud uudisloor (*newslore*) võib tänapäeva meedias ja suhtlusvõrgustikes samuti võtta väga erinevaid vorme: kuulujutud, naljad, linnalegendid, laulud ja lauluparoodiad, kommertslikud teadaanded, digitaalselt töödeldud pildid, pildilised naljad jms (Frank 2011: 7).

⁶ Inglisekeelse *popular politics* eestikeelne vaste võiks olla 'rahvalik poliitika', mis viitab poliitika rahvapärasele tõlgendusele.

⁷ Inglisekeelses kultuuriruumis on sarnaseid trükiseid nimetatud ka *broadside (printing)*. Ajalooliselt tähendas see ühepoolselt trükitud suurt paberilehte, posterit, mida oli võimalik

koosnes enamasti kahest lehest, s.o neljast leheküljest, teksti kirjanduslikule väärtusele suuremat tähelepanu ei pööratud. Uudistelaulud kruvisid üles suurte rahvahulkade huvi dramaatika ning põnevuse järele, neid trükiti, loeti ja lauldi, kasutades selleks mõnd varem tuntud viisi (Salu 1978: 38–44; vt ka Würzbach 1990).

See nähtus oli seotud suulise kultuuri ning rahvaliku kirjanduse ja lugemisharjumuse kujunemisega. „Kuigi palju ballaade ringles trükituna, ei ole kahtlust, et nad ringlesid ka suuliselt. Kuni moodsate aegade ni tühendas lugemine eeskätt valjusti lugemist – ja ballaadi puhul laulmist – ning seeläbi muutis auditoriumi lugejate kogukonnaks (*community of readers*) või tekstuaalseks kogukonnaks (*textual community*).” (Atkinson 2013: 126)

Neid kõmulisi tänavatrükiseid ballaadidega on peetud ajakirjanduse eelkäijateks: just need aitasid välja kujuneda uusaegsel ajakirjandusel, täpselt niisama nagu XVIII sajandi pingilaulu tüüpi esitusviis (kus poodiumil lauldi muusika saatel erutavat lugu, osutades vastavatele piltidele tahvlil) oli nii filmikunsti kui ka popkontserdi eelkäijaks (Merilai 2003: 798).

Eespool kirjeldatud tänav-, uudiste- ja pingilaulud olid seotud nii äri kui ka meelelahutusega, turu ja laatadega, kus liikus palju rahvast, rohkem linnakultuuriga, samuti üldisema lugemisoskuse ning -harjumusega ja trüki-võimaluste olemasoluga. Eestis sellist varast trükitud tänav- ehk uudislaulude kultuuri ilmselt ei kujunenud, vähemalt pole sellest teateid. Sama funktsiooni – memoreerida, tõlgendada ja levitada mõne sündmuse kohta käivat infot – täitsid siin hiljem tegutsenud kohalikud laulumeistrid ja nende loodud külalaulud, sh rahvalikud ballaadid. Sisuliselt jäi see aeg XIX sajandi lõppu ja XX sajandi algusesse, mida peetaksegi Eestis rahvalaulu ja kirjanduse lähene-mise ajaks, mil elavnes trükisõna, suurenes ajalehtede ja ajakirjade osatähtsus ning üksikuid külaluuletajate värsse trükiti ära nii ajakirjanduses kui ka eraldi vihkudena.⁸ Sarnaste riimiliste rahvalaulude, aga ka luuletajate-kirja-nike loodud luule levikule aitas oluliselt kaasa XIX sajandi lõpukümnetest alguse saanud laialdane eestlaste personaalsete kirjalike arhiivide tekkimine, st kladed ja märkmeraamatud, kuhu enamasti kirjutatigi kohalikku salmi- ja lauluvara (vt Kalmre 2010, 2015; Tedre 2003: 243).

Mulgimaal tegutsenud Laulu Mihklist ja tema rahvalikust ballaadist „Saatuse vangis”

XX sajandi alguskümnetest Mulgimaad iseloomustatakse kui varakapita-listlikku ühiskonda, s.o piirkonda, kus oli toimunud märkimisväärne kihis-tumine: siin oli palju viljaka maa ja eeskujuliku harimistehnikaga suuri maaomandeid ja suuri talukomplekse ning enamik inimesi olid tegevad põllu-majanduses. Kuna suured talud nõudsid rohkesti töökäsi, siis kasutati siin palgalist tööjõudu rohkem kui kusagil mujal Eestis. Samas oli siin madal abiellumiste protsent ning märkimisväärne hulk noori lahkus teistesse maa-kondadesse. Seda piirkonda iseloomustas ka suurem kesk- ja kõrgharidusega

ka seinale riputada. Varamoodsas Euroopas märkis trükitud moel kättesaadavaks tehtud rahvalikku kirjandust ka *chapbook*. See trükis võis koosneda ühest või mitmest (raamatu moel) kokku volditud leheküljest (vt ka Atkinson 2013).

⁸ Riimilist rahvalaulu on peetud ka individuaalse loomingu ja kollektiivse loomingu vaheastmeks ehk üleminekuvormiks (Tedre 2003: 243).

inimeste arv (Pullerits 1936: 26–27). Nendele muutustele pandi alus juba XIX sajandi teise poole rahvuslikul ärkamisajal, kui viljakate maadega Mulgimaast sai jõukuselt ja iseteadvuselt väljapaistev piirkond Eestis. Mulkide üheks oluliseks sissetulekuallikaks sai juba XVIII sajandi lõpust linakasvatus. Põhja-Ameerika kodusõja (1861–1865) tõttu tekkinud puuvillapuudus oli maailmaturul kergitanud lina hinda ja linast saadav tulu kiirendas nii talude päriseksostmist kui ka jõukuse kasvu Viljandimaal. Muutused siin olid toimunud XIX sajandi jooksul järk-järgult, siin oli ka mindud varem kui mujal Eestis teorendilt raharendile. On koguni arutletud, et mulke võiks pidada maa väikeaadliks, sest elasid nad ju moodsates härrastemajades, häärberites, kus ei puudunud pehme mööbel ning tihtilugu ka klaver (Riisalo 1968; Murakin 1936: 37 jt).

Laulu Mihkli, kodanikunimega Mihkel Rätsepa (1858–1900)⁹ looming kerkis üles rahvusliku ärkamisaja lõpus. Teda on iseloomustatud „oma poeetina”, „kes laulab lihtsatest Viljandimaa inimestest, romantilistest armastuslugudest, igapäeva töödest ja kogukonna elus juhtunud traagilistest-draamatilistest sündmustest, sobitus sellesse aega päris hästi.” (Valtsük 2008: 19) Õigupoolest ei olnud Mihkel Rätsepa eluloolistest andmetest seni palju teada ja need teatedki, mida võib leida erineva usaldusväärsusega trükiallikatest, reisijuhtidest, Halliste kodu-uurimustest ja kirjanduse ülevaadetest, kipuvad olema pajatuselaadsed.

Oletatavasti ei olnud ta üldse Mulgimaalt pärit, vaid sündis Läänemaal Mihkli kihelkonnas Veltsal sauniku pojana.¹⁰ Aga tööotsingud ajasid ta 1890. aastail Viljandimaale, nii et ta liikus ringi Laatres, Vana- ja Uue-Karistes, Abjas, Kõpus, Õisus, Rimmus, elas Mõisaküla ümbruses jm. Tema tööks oli talvel linakolkimine, suvel kraavikaevamine. Niisugustel rändavatel töötajatel oli Mulgimaal ka oma nimi – neid kutsuti kotlasteks ehk kotimeesteks (Riisalo 1968: 11). Linakolkijana on ta ka ennast laulus „Linakolkija” tutvustanud: „Ma pole keelte tõlkija, ei tunne ka mis aabits, vaid kehva linakolkija, mu päralt vänt ja roobits.” Väidetavalt oskas ta vene ja saksa keelt ning kannelt ja lõõtsa mängida. Luuletuses „Kimbatus” (1902) ütleb ta end ka viiulit mängivat. Tavaliselt sai talu, kus ta parasjagu peatus, kohaks, kuhu ümberkaudu tuldi Laulu Mihkli laulu ja mängu kuulama. Peale selle mängis ja laulis ta muidugi kõrtsides. Juba enne Hallistesse asumist oli ta loonud laule suurest üllast armastusest ja neid pilli saatel ette kandnud. Hallistes sündisid laulud kohalike sündmuste kohta. Ta laulis Sepa kõrtsist – vaeste elu laastajast, laulis oma lõõtspillist, mis oksjonil maha müüdi, suurtalunike rahaahnusest ja nende suhtumisest kehvikuisse, sellest, kuidas ta palgast ilma jäeti jpm. Mihkel Rätsep suri ootamatult noore mehana Abja Perakülas Töötsimõisa talus. Laulu Mihkli hauakoht Halliste kalmistul pole teada (Priidel 1966: 123–124; Riisalo 1968: 7).

Mihkli ja Halliste koguduste kirikuraamatutest (saaga.ee) võib leida aga usaldusväärsemaid andmeid Mihkel Rätsepa elu ja päritolu kohta. Mihkel Retsep sündis Mihkli kihelkonnas kubjas Writs Retsepa ja Liso Ostmanni pojana 6. I 1858. Pere saksikutele sidemetele ja privaatsemale seisusele viitab see, et Mihkli kõik kolm vaderit olid sakslased ja leeris käis ta 1874. aastal

⁹ Mitmed allikad on talle seni pakkunud erinevaid sünnidaatumeid. Näiteks Unustatud luuletajad (siin viide 10) ja Priidel 1966 pakuvad Mihkel Rätsepa sünniaastaks 1853. Tiideberg 1994 ja Riisalo 1968 annavad sünniaastaks 1858.

¹⁰ Vt Unustatud luuletajad – <http://www.nlib.ee/eesti-looduse-fond/index.php?id=17953/>

hoopis Tallinnas Jaani kiriku juures. Mihkel abiellus 1894. aastal Hallistes Julia Saarahofiga ja suri 5. VIII 1900 42-aastasena. Surma põhjuseks on venekeelses sissekandes märgitud – sisemised kannatused. Nii et Laulu Mihkli puhul ei olnud tegemist päris tavalise maata juhutöölisega. Mihkel oli veidi ilma näinud ja ilmselt oskaski mitmeid keeli ja pille mängida.

Laulu Mihkli looming äratas huvi ka kohalike ärksamate inimeste hulgas. Näiteks koolmeister Mats Laarman (1872–1964) kogus tema laule ja eluloolisi andmeid. Endine koolmeister Mihkel Ilus vahendas Laulu Mihkli laulude trükkimist Viljandis. (Riisalo 1968: 11) 1895. aastal ilmuski esimene vihikukene Laulu Mihkli lauludega, teine ja selle kordustrükk peale autori surma, vastavalt 1902. ja 1903. aastal. Lauluvihkude trükiarvud on olnud üsna suured: 1895. aastal 1000, 1902. aastal 2000 ja 1903. aastal 3000 eksemplari. Esimeses lauluvihus puuduvad lauludel pealkirjad, teises väljaandes on need olemas. Trükitud lauluvihkusid iseloomustab ka autori pöördumine oma lugejate poole luuletustes „Kriitikale” (1895) ja „Eeskõne” (1903). Mõlemad kogumikud sisaldavad valdavalt armastusluulet („Armsamale”, „Selge armastus”, „Eksinud neiu”, „Petetud noormees”, „Raskelt petetud”, „Sinisilm” jt).

Laulu Mihkel on „Saatuse vangis” loonud tõenäoliselt 1890. aastate lõpus.¹¹ Ballaad on esimest korda ära trükitud 1902. aastal, pärast Mihkli surma ilmunud lauluvihus „Uus ja vana kannel”, ning ka kordustrükkis 1903. aastal. Küllap Laulu Mihkel jõudis seda oma elu lõpuaastatel esitada ka viisi ja pilliga, aga järgnevate kümnendite jooksul sai ballaad tuntuks mitte ainult Mulgimaal, vaid laialt üle Eesti, seda kirjutati käsikirjalistesse laulikutesse ümber nii kuulumise-esitamise järgi kui ka trükitud laulikute. Eesti Rahvaluule Arhiivi uuema laulu kartoteegi andmetel on laul levinud üle Eesti, seda on üles kirjutatud ka saartel. Kõige rohkem teisendeid on siiski kirja pandud Viljandi- ja Pärnumaalt. Laulu pealkirjad varieeruvad: „Saatuse vangis”, „Sambla Anu”, „Sambla Juula”, „Sambla Kaie saatatus”, „Samle¹² Anu saatuse vangis”, „Samle Anu laul”, „Saatuse laul”, „Kurbus”, „Halliste surnuaial” jt. Traditsioonis koos lauluga liikunud kuuldused, sündmust seletavad jutustused on selle koosluse puhul olnud üsna olulised, mida näitab seegi, et hoolimata asjaolust, et ballaadi sõnad ei viita ju nimeliselt ühelegi konkreetsele isikule, seotakse ka 70 aastat hiljem laulu saatvates kommentaarides see nimeliselt konkreetse isiku (Sambla Anuga) ja kohaga ning juhtumi tõesuses üldiselt ei kahelda. Folklorist Ingrid Rüütel on 1970. aastal välitöödel Tartu lähedal lindistanud nii laulu kui ka väga iseloomuliku kommentaari laulu ning seda ajendanud sündmuse kohta. Sellest intervjuust nähtub, kui oluline oli ballaadi levikul rahva seas (kuulu)jutuna levinud lugu sellest sündmusest, laulu loomisest ja tegelastest.

I. Rüütel: Ei tea, kas see on mõni tõestisündinud lugu või?

J. Vään: Tõestisündind lugu jah. See on Viljandimaal tõestisündind lugu jah.

I. Rüütel: Kus te seda kuulsite?

J. Vään: Mina sain selle ühe tõise poisi käest. Sel oli tema üleskirjutatud.

I. Rüütel: Tal oli tähendab käsitsi kirjutatud?

J. Vään: Jah.

I. Rüütel: Ja kus te siis elasite, Kambjas või?

¹¹ „Saatuse vangis” kirjutamise orienteeruv aeg on kõigile olemasolevatele andmetele toetudes välja toodud siin artiklis edaspidi.

¹² Viljandimaal vastavalt murde eripärale on kasutuses rohkem Samla, Samle; mujal Eestis Sambla.

J. Vään: Mina elasin Kambjas jah.

I. Rüütel: Ja tema siis rääkis teile ka, et see on tõestisündinud lugu.

J. Vään: Temal oli üles kirjutatud lehe pääle ja mina võtsin selle lehe ja õppisin omale pähä.

I. Rüütel: Aga tema rääkis seda ka, et see lugu oli juhtunud?

J. Vään: Juhtunud. Minule rääkis üks vanainimene. Ma olin Sirvaku Lintsu pool Kambjan sulane. Ja siis sääl lauldi toda laulu ja sääl oli Viljandi poolt üt's vanainimene, ma ei tea mis Mari ta ütles, kelle Mari laul, et too om tõestisündinud lugu.

I. Rüütel: Aga ega te ei tea, kes selle teinud on selle laulu?

J. Vään: Sulanepoiss olevat teinud, luuletanud. Selle naise sulane. Temal oli sulane, ja kui too lugu läbi oli siis olevat sulanepoiss luuletanu selle laulu.

I. Rüütel: Ega te selle sulase nime ei tea?

J. Vään: Ei tea. Ei tea.

RKM, Mgn II 1740 c < Tartu raj, Haaslava v < /Kambja/ < Krüdneri v – I. Rüütel < Juhan Vään, s 1881 (1970)

Ballaadi tuntus ei piirdunud ainuüksi laulmisega, näiteks ühte värssi sellest ballaadist – „tulgu kurbtus, viletsus, vanadus ehk mure, lapsepõlve mälestus elades ei sure” – tavatsesid neid ja tüdrukud kirjutada üksteise salmi-albumitesse veel 1950.–1960. aastatelgi.¹³

Laulu riimikeel ja viis on lihtne, kasutatakse lihtsaid riimuvaid sõnu, nii paaris- kui ka ristriimi: *näha-teha*, *uus-suus*, *harvad-karvad*, *kaua-haua*, *lahti-vahti* jne. Kui vaadata Laulu Mihkli teisi laule, siis on märgata sarnasusi sõnade kasutamisel ja nende riimimisel. Laulu viisis on kasutatud liidetult kahte mažoorsevõitu meloodiat.¹⁴ Ei teagi täpselt, kas meloodiate liitmise tegi Mihkel Rätsep, kes sobitas sõnad juba valmis viisidele. See oli uuemate rahvalaulude (sh külalaulude) puhul tavapraktika. Igatahes on Sambla Anu laulu viis olnud XX sajandi algupoolel populaarne, sama viisiga on lauldud veel kakskeelset rahvalaulu „Vihma sajab kak s vedra, skoro budet Narva...”¹⁵

Kahtlemata aitas selle erakordse juhtumi laululine tõlgendus kaasa selle levikule ja populaarsusele kaasaegsete seas ning kokkuvõttes tekitas pinnase kogu sündmuse mälus püsimiseks. Meiegi ei teaks praegu sellest XIX sajandi lõpus kõmu tekitanud juhtumist midagi ilma Laulu Mihkli „Saatuse vangis” olemasoluta. Samas võib arvata, et isegi laulu kõige aktuaalsemal leviku ajal teadsid vähesed kogu ballaadi peast, kindlasti teati ilmekaimaid fragmente sellest. Üks meeldejäävam sõnum peitus Laulu Mihkli värssides: „surnul näha

¹³ ERA laulukartoteegi põhjal võivad need read olla ka mitmete lauluversioonide algusvärssideks. Trükisõnast nopitud tundesalmide levik neidude isiklikes salmikogudes saab Eestis alguse XX sajandi algusest. Peale mainitud värsside on salmikutes levinud veel värssid Laulu Mihkli luuletusest „Selge armastus”: „Ei puu, ei tule süsi / või nõnda põleta, / kui armastus, mis tõsi, / ja teistel teadmata.” (Laulu Mihkel 1902: 12)

¹⁴ Vt noodistused ERA viisikartoteegis (vt ka Valtšuk 2008: 28).

¹⁵ Kumb laul teiselt meloodia laenas, on raske öelda. Sambla Anu refrään meenutab ka vene tšastuška „Semjonovna” viisi. Teadaolevalt on sama viisi hiljem veel mitmetel puhkudel kasutatud, näiteks Paul Pinna ja Aleksander Arder on samal viisil laulnud „...kui ööbik laulu laksutab seal pärnapuude vilus”. Lauri Õunapuu oletas, et Sambla Anu laulu viis võib ollagi originaalmotiividest Laulu Mihkli kokku pandud ning Laulu Mihkel on sellega loonudki n-ö uue, hiljem populaarseks saanud rahvaviisi standardi. Lauluviisi metaandmed vt ERA, DK 384, Eda Kalmre kirjavahetusest Janika Orase ja Lauri Õunapuuga. Vene repertuaari kohta on kommentaari saatnud Žanna Pärtlas. Külalaulude viisidest vt ka Rüütel 1974: 294.

habe suus, haudas habe tulnud.” Isegi kui muid sõnu laulust ei teatud ja lugu jutustati lihtsalt oma sõnadega ümber, siis seda värssi teati enamasti peast ning see Laulu Mihkli värssides edasi antud, ilmselt ka tõsieluline motiiv on nähtavasti ajendanud tema ballaadi mõjutustega tudengilaulu tekkimist. Selle lähiajaloos tuntud grotesksevõitu bravuurika laulu meloodialgi võib olla mõningaid sarnasusi Sambla Anu viisiga.¹⁶

Ma jutustan teil lugu,
Mis pole enne kuuldud.
On surnul hauas habe suus,
On surnul habe suus.

Ref. ∴ Need pikad hirmsad karvad,
No mis sa arvad,
On surnu näos,
Kui imeteos. ∴

Kui surnu maha maeti,
Tal habe oli aetud,
Tal kasvas habe tagasi,
Kui sai ta maha maetud.

Haud sai lahti kaevatud,
Surnu välja võetud,
Habe maha aetud,
Ja siis jälle maetud.

Mester Tõnn ja Miku Märt
Surnukeha kandsid,
Igal vastutulijal
Teda hammustada andsid.

Nüüd me lähme lauluga
Vanapoiste riiki,
Kõik, mis siin jäi saamata,
Me saame topelt triiki.

Rahvaluule arhiivis on tallel kahest erinevast ajast jäädvustatud kommentaarid ja mälestused. Varasemasse aega kuuluvad välitööde ajal informantidelt saadud lühivastused laulu, selle tekkimise asjaolude, tegelaste ja aset leidnud sündmuse kohta. Vaatamata kommentaaride konspektiivsele iseloomule on ka siin tajutavad mitmed juba laulus ning ajakirjanduslikes tekstides esile tulnud teemad: varanduslik ebavõrdsus, sotsiaalne kihistumine ning naise saatus. Ühe varasema rahvaluule arhiivist leitud kommentaari Sambla Anu laulu kohta, mille leidsin, on üles kirjutanud Mari Sarv 1934. aastal. Sellest saame aimu laulu sünni, leviku, populaarsuse, Anu ja Laulu Mihkli kohta eraldi.

¹⁶ Andmed selle laulu ja meloodia kohta vt Lauri Õunapuu kirjast Janika Orasele ja Eda Kalmrele 17. XI 2016, arhiivis ERA, DK 384.

35 aastat tagasi siis oli see uus laul. Igaüks teda laulis, olgu suur ehk väike, nõnda et praegus-aja inimestel on see laul siin pool enam vähem tuttav, ja ei ole ka palju neid kes sellest laulust mõnda salmi ei tea, aga järjekorda pole leidnud kellegilt. Juhtumisi sain ühe koolilapse kirjutatud lauliku, kus see üles kirjutatud 1927. aastal. Laulu algkodu teati olevat Karistes, kus üks noor, ilus emata talutütar pandud vägisi mehele, ühele vanale rikkale taluperemehele. Seda ma küll ei tea kas ta oli enne Sammllel, või sai sinna mehele, aga kui ta lehest pärast oli uhke hobuse ja vedru vankriga sõitnud Abja Paluojaal, siis vaadatud ikka, näe kui Sammle Anu sõidab, siis ta vist ikka oli Sammllel viimati. Sel ajal elanud sääl pool üks läbi kukkunud sell keda kutsutud Laulu Mihkliks, see siis säädnud selle perenaise eluloo lauluks, mille eest perenaine tol isegi maksnud. Nii teati rääkida sel ajal.

ERA II 74, 321, Karksi khk, Nuia – Mari Sarv < Anton Sarv, 49 a (1934)

Jutustaja iseloomustus – „noor, ilus emata talutütar pandud vägisi ühele vanale rikkale taluperemehele” – mitte ainult ei väljenda juba laulus eneses kujutatud suhtumist selgelt ebavõrdse abielu suhtes, vaid jutustaja rõhutab seda veel eriliselt, kasutades juba rahvajuttudest tuttavat vormelit. Selle jutustava kommentaari järgi oli Anu abielu kaudu saanud jõukale ja auväärsele järjele ning ise oma eluloolaulu Laulu Mihklilt tellinud.

Kõige tavapärasem on siiski, et kommentaarides jutustati ümber laulu kaudu tuntuks saanud erakordse juhtumi sisu ja kommenteeriti sündmust oma vaatenurgast. Paljude ERA-st leitud kommentaaride sisuks, nagu ka ilmselt peale sündmust levinud kuulujuttude põhjuseks, oli selle sündmuse kriminaalne pool – arvatav mürgitamine ja haua üleskaevamine. Anu süü suhtes olid jutustajad erineval arvamusel. Enamasti oldi siiski Anu poolel, kuid nii nagu laulus puudus üheselt mõistetav lõpplahendus, nii väljendasid mitmed jutustajadki umbusku toimu ja lõpplahenduse suhtes. Üldiselt iseloomustati neis juttudes/kommentaaries Anut kui hakkajat naist, kes hoolimata esialgsest karmist saatusest ja ebavõrdsest abielust kujundas oma elu ise ja oskas oma varandusega ümber käia. Ka laulu tellimist peeti osavaks ja kavalaks teoks. Kõiki eelmainitud teemasid ja rõhuasetusi võib kohata Ottilie Kõiva 1961. aastal Hallistest üles kirjutatud kommentaarides.

/Samla/ Anu oli talutütar. Pandi vana mehele – Veermann oli ta nimi. Vana Veermann oli äkitselt ära surnud. Siis kaevati ta hauast ülesse. Ta oli muidugi mürgitatud. Politsei nõudis, et ülesse võtta, aga sihilikult võeti vale haud – habe oli kasvand hauas. ...ta /Anu/ oli ka surnuaial, kui surnu üles võeti.
RKM II 103, 379/80 (12) < Halliste – O. Kõiva < Nelli Vomm, 63 a (1961)

/Samla Anu kohta/ tubli inime oli! Anu mees oli enne tükk aega haige olnud, põdes, ei surnud äkki, et oleks kifti saanud.
RKM II 103, 378 (11) < Halliste, Vana-Kariste – O. Kõiva < Mari Tamme, 79 a (1961)

Naisterahvas oli 18 aastat vana ja mees oli üle 70, aga igavene rikas. Vanemad panid vägisi mehele. Ta vist mürgitas selle mehe ära. Läks ise noorele mehele. Aasta pärast mehe vend laskis surnu üles võtta. Naisterahvas /Samla Anu/ laskis selle laulu teha.

RKM II 103, 399 (50) < Halliste, Vana-Kariste – O. Kõiva < Märt Tiks, 76 a (1961)

Sambla Anu oli lahke inimene, arusaaja ja hakkaja. Esimese mehega kaua ei elanud. 16-aastaselt abiellus, mees oli üle 60-ne. Anu oli Alliku talust. See oli ka suur talu, palju väiksem ei olnud kui Sambla. Mees suri tal ära, siis oli jutt, et kihvtitas. Sellega oli suur jant. Surnu kaevati Halliste aiast üles. Oli teine surnu. Võis ka selgesti olla, et Anu kihvtitas, aga seda ei saanud selgeks teha – rahad olid mängus.

Laulu-Mihkel oli rändaja poiss. Mujalt pärit. Kas mitte Saaremaa mees ei olnud? Vist kaks aastat oli Anu juures poisis. Siin samas tegi selle laulu. See oli just tegelikult nii. Anu maksis talle 25 rubla laulu eest.

Anu teine mees oli Mikk. Ehitusmees ja kivitöömees oli. Ehtas siin, siis said sõbraks ja abiellusid. Vana oli surnud kui tuttavaks said. Samblal oli kolm sulastemaja,äärberi teisel korrusel olid tüdrukud. Kivilööv oli metsas ja palju töölisi. Pärnus oli Anul kaks maja, laevade ja linavabriku aktsionär oli ka. Peipsi taga oli kaks metsamõisa – Loodna ja Sitinga.

RKM II 103, 300/302 (1) < Halliste, Abja, Sambla k – O. Kõiva < Mihkel Holtsmeier, 64 a (1961)

Eespool näiteks toodud varasemaid kommentaare täiendavad aastatel 2006–2008 tehtud pikemad intervjuud¹⁷ Sambla Anust ja tema saatusest. Nimelt intervjuueeris Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia üliõpilane Sirle Valtšuk oma uurimistöö raames viit oma koduküla Sarja ja Töötsimõisa küla elanikku.¹⁸ (Sarja küla oli Sambla Anu elukoht, kus kunagi toimus ka kogu see dramaatiline lugu, Töötsimõisa oli Laulu Mihkli viimane elukoht.) Neid intervjuusid võib käsitleda mälestus- või eluloojutustustena, kus jutustatakse küll minevikust, aga lähtutakse oma eluloo või ka kogukonna ajaloo seotusest minevikuga (vt Jaago 2001: 231–233; Ukkonen 2000: 140 jj). 2006–2008 intervjuueeritustest kolm olid sündinud 1930. aastatel ja kaks 1950. aastatel. Peale laulu ning seda põhjustanud sündmuste oli nendes intervjuudes põhirõhk sõjal ja sõjajärgsel ajal, kusjuures Anu saatust käsitleti selles kontekstis. Ühes tekstis rõhutatakse mingi suurema võla katteks vägisi mehelepanekut ja seda, et Anu oli Mihklilt mitmekümne kuldrubla eest laulu tellinud ning kavalalt osa raha maksmata jätnud. Vanemate informantide juttudes iseloomustatakse Anu kui rikast eriseisuses naist („tema es ole töönaine, tema oli (k)raamikoguja”) ja rõhutatakse seika, kus ta sõja ajal kartmatult ühe oma koduküla mehe sakslaste vangistusest päästis: „Siuke vana (aja) ilus inimene oli (Sambla Anu).” Arvatavalt see või mõni teine asjaolu päästis Sambla eaka perenaise pikast Siberi-teest. Sirle Valtšuki tehtud intervjuudest ilmneb, et kogukonna mälus tallel ja jutuaineks on olnud lugu Sambla talu häärberi põletamisest 1941. aastal, ühe versiooni kohaselt hävituspataljoni poolt.

1953. ja 1956. aastal sündinud naised, kellel endil puudus otsene kokkupuude Anu ja tema ajaga ja kes olid Anuga juhtunust kuulnud vanavanematelt, jutustasid Sambla suurtalust kui olulisest kohast omaenda ja kogukonna elus nõukogude võimu aastatel, kui Samblast sai sovhoosi osakonna keskus. Laste ja noorte jaoks olid vana talu ja selle varemed põnev maailm, kus mängiti ja kus tammepargis ning küünis peeti tantsupidusid ja tehti jaanituld.

¹⁷ Intervjuud asuvad Eesti Rahvaluule Arhiivis, kogus ERA, DH 71, vt ka Valtšuk 2008.

¹⁸ Tartu Ülikooli Viljandi Kultuuriakadeemia kultuurhariduse osakonna huvi- ja loovjuhtimise eriala üliõpilane Sirle Valtšuk, kelle juhendaja ma olin, tegi lõputöö „Rahvalaul ja -jutt Sambla Anust. Lauldud ja jutustatud tegelikkus” (Viljandi 2008). Lõputöö käigus tehtud intervjuud avasid selle teema puhul mitmeid huvitavaid nüansse.

Meenutati, et seda kohta olid ikka saatnud ka peidetud varanduse jutud, ja mõlemad naised mäletasid, et olid lastena siinsetes varemtes kaevanud. Selle juhtumi lõpetamatus – kindla ja ühese lahenduse puudumine – hoidis jätkuvalt kogukonnas üleval kuulujutte nii peidetud varandusest kui ka peidetud kadunukesest. „Anu elas praktiliselt seal Järvekurus.¹⁹ Rehealune oli tehtud seal toaks puha. Aga rehe eendi kast on kõrge ja kahe lae vahel on puha tühi-mik. Rahvasuu ütlebki sedaviisi, et tegelikult see surnu maeti sinna või sellesse Järvekuru iluaeda. Lillesid kasvatas ta hirmsasti, hoidis seal oma meest, siis arvati. See on rahvajutt. Varandust otsiti kõige rohkem.”

Kokkuvõtteks

Möödunud sajandi algul loodi „Saatuse vangis” erakordset sündmust kirjeldanud uudislauluna, mis tõlgendas ja kirjeldas ühte Mulgimaal juhtunud skandaalset lugu. Teave selliste uudislaulude ehk rahvalike ballaadide tekkimise asjaolude, prototüüpide ja konteksti kohta on enamasti kaduma läinud ning „Saatuse vangis” on üks väheseid tollasel Mulgimaal ning ka Eestis laiemat kõlapinda leidnud lauludest, millest me nüüd midagi teame ja arvata oskame. Ehkki me ka Laulu Mihkli isikust ja loomingust vähe teame, võib ometi möönda, et tema ise ning ta looming oli sajandivahetuse paiku kultuuriliselt tähenduslik teerajajana kirjaliku ja suulise kultuuri vahel. „Saatuse vangis” eristub kaasaegse naise saatuse ja sisemaailma kujutamise ning tõsise ja aktuaalse sündmuse käsitlemise poolest teiste tolleaegsete laulumeistrite loomingust, ka Mihkel Rätsepa enda loodud sentimentaalsetest lauludest.

See kauge lugu ühe naise saatusest on meieni kandunud rahvaliku ballaadi, proosast ja laulukatketest koosnevate eriliste jutustuste, kuulujuttude ja ajalehtede uudislugude – erinevate suuliste ja kirjalike žanride vahendusel. See võimaldab sündmuse näha erinevatest vaatenurkadest, loob avarama pildi ühe populaarse teksti arengust ja tähendusest. On ju neid sündmuse interpreteerinud rahvaliku ballaadi mõjutused tajutavad pärimuskultuuris ning aktuaalsed paikkondlikus turismis ka tänapäeval.²⁰

Juttude kaudu püsis traditsioonis teadmine laulust ning laulus kirjeldatud sündmus koos selle osalistega. Arvata võib, et laulu tervikteksti kontrollivõimalus kirjalikest allikatest, käsikirjalistest laulikute ja trükistest oli selles protsessis samuti oluline. Küllap on õige see, et Laulu Mihkli laulikute trükis ilmumine ja n-ö loetavaks kirjanduseks saamine – sest niisugune laulik võis möödunud sajandi alguses olla sisuliselt igas mulgi peres – ilmselt mõjutas ning kinnitas traditsiooni Sambla Anust ja laulu loojast Laulu Mihklist (vt Valtšuk 2008: 9).

Lauluga koos levinud kuuldused, kommentaarid ning isiklikumat laadi mälestused aitasid sündmuse kaasaegsetel ja järgneval põlvkonnal toimunut mõista ning omal moel tõlgendada. Kogukonnas suust suhu liikunud jutustused selgitasid mitmeid „laulu taha” jäävaid asjaolusid ja neist võis leida jutustaja enda emotsioone ning hinnanguid juhtunu kohta, samuti kuuldusi Anu edasise saatuse ja Laulu Mihkli kohta. Nii on laulul ja sellega koos levinud juttudel ning kommentaaridel selgelt sotsiaalne mõõde. Laulu, jutustajate

¹⁹ See olevat olnud Anu teine elukoht peale Sambla talu hävimist.

²⁰ Vt Viljandimaa Sarja küla kohta portaalis eestigiid.ee: <http://www.eestigiid.ee/?CatID=102&ItemID=4154>

lühikommentaaride, ajaleheudiste, kuulujuttude kaudu toimiv Mulgimaa külakogukonna avalik arvamus taunis nii varanduse pärast abiellumist kui ka suurt vanusevahet ja nais(t)e võimalus(t)e puudumist ise enda saatuse üle otsustada. XIX sajandi lõpu ja XX sajandi alguse üldiselt rikkamal Viljandi-maalgi ei olnud naiste võimalused kaugeltki meestega võrdsed ja naise osavõtt majandus- ning ärielust kuigi tavaline. Ometi oli see juba võimalik ja Anu sai sellega hakkama.

2006.–2008. aastal salvestatud mälestusjuttudes, kus hinnatakse juhtunut tänapäevast lähtuvalt, asetus Anu saatuse lugu laiemasse konteksti ning seostus pöördeliste sündmustega Eesti ajaloos, kusjuures ka nendes juttudes rõhutati valdavalt Anu positiivseid isikuomadusi.

Naise kurva-karmi saatuse kujutamise poolest asetub „Saatuse vangis” justkui samasse ritta XVIII ja XIX sajandi rahvaliku ja kirjandusliku ballaadi-pärandiga naiste haledast saatusest, Porkuni preilidest, kel on luba armastada seisuse, mitte oma soovi kohaselt. Ometi on sellel laulus erakordsena alanud lool mälestusjuttudes juba modernsele maailmale omane realistlik lõpp, õigemini võiks neid olla koguni mitu. Laulus viletsalt alanud naise lugu võiks ja saaks mälestusjuttudes lõppeda lausa õnnelikult, seal oleks õnnelik perekond, jõukas elujärg ja uhke häärber, kui ei oleks olnud sõda, mis paiskas laiali pere ja hävitas kodu. Nii on lugu ja laul Anu saatusest ka osa paljude eestlaste saatusest.

Artikli valmimist on toetanud Euroopa Liit Euroopa Regionaalarengu Fondi kaudu (Eesti-uuringute Tippkeskus), see on seotud Eesti Haridus- ja Teadusministeeriumi uurimisprojektiga IUT22-5 („Folkloori narratiivsed ja usundilised aspektid”). Autor tänab Janika Orast ja Rein Saukast lahke nõu ja abi eest.

Arhiivi viited

ERA, DF – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalfoto kogu

ERA, DK – Eesti Rahvaluule Arhiivi digitaalkäsikirjade kogu

ERA – Eesti Rahvaluule Arhiivi kogu (1927–1944)

RKM – Eesti NSV TA Fr. R. Kreutzwaldi nim. Riikliku Kirjandusmuuseumi rahvaluule osakonna rahvaluulekogu (1944–1996)

RKM, Mgn II – magnetofonilindistuste kogu (1953–1993)

Valtšuk, Sirle 2008. Rahvalaul ja -jutt Sambla Anust. Lauldud ja jutustatud tegelikkus. TÜ Viljandi Kultuurikolledži lõputöö. – ERA KK 468. [Eesti Rahvaluule Arhiivi käsikirjade kogu]

Kirjandus

Atkinson, David 2013. The ballad and its paradoxes. – Folklore, kd 124, nr 2, lk 123–138.

Bakhtin, Mikhail, Medvedev, Pavel 1991. The Formal Method in Literary Scholarship. A Critical Introduction to Sociological Poetics. Baltimore–London: The John Hopkins University Press.

- Frank, Russell 2011. Newslore. Contemporary Folklore on the Internet. Jackson: University Press of Mississippi.
- Jaago, Tiit 2001. Kuidas mõista pärimusjutu tõde? – Kultuur ja mälu. (Studia Ethnologica Tartuensia 4). Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus, lk 227–243.
- Kalmre, Eda 2005. Rahvaluule tänapäeval. – Regivärsist netinaljadeni. Sissejuhatus rahvaluulesse. Tallinn: Koolibri, lk 13–28.
- Kalmre, Eda 2010. Tüdrukute materjalikogudest ja eneseesitlusest internetis rate.ee päevikute näitel. – Tulnukad ja internetilapsed. Uurimusi laste- ja noortekultuurist. (Tänapäeva folkloorist 8.) Tartu: EKM teaduskirjastus, lk 215–245.
- Kalmre, Eda 2015. Self-created love stories in girls' romantic culture: history and evolution. – Begonya Enguix Grau, Jordi Roca (toim). Rethinking Romantic Love: Discussions, Imaginaries and Practices. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, lk 241–270.
- Laulu Mihkel 1895 = Laulu Mikhle vana kannel. Tema sõbra ja tutvatele mälestuseks. Viljandi: A. Peet.
- Laulu Mihkel 1902 = Laulu Mikhli uus ja vana kannel: õnsa Mikhli järeljäänud kirjadedest tema sõpradele ja tutvavatele mälestuseks väljaantud. Abja: J. Kalkuni raamatukauplus (Jurjev: Koppel).
- Laulu Mihkel 1903 = Laulu Mikhli uus ja vana kannel õnsa Mikhli järeljäänud kirjadedest tema sõpradele ja tutvavatele mälestuseks väljaantud. Abja: J. Kalkuni raamatukauplus (Viljandi: A. Tõllasepp).
- Lõhmus, Maarja 2000. Kust otsida meediatekstide sotsiaalset põhja? – Meedia. Folkloor. Mütoloogia. Toim M. Kõiva. (Tänapäeva folkloorist III.) Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi rahvausundi töörühm, lk 153–160.
- Merilai, Arne 2003. Eesti ballaad. Antoloogia. XVII–XX sajand. Tallinn: Tänapäev.
- Murakin, Ants 1936. Paksem veri. Võrdlusi kahe hõimurahva „mulkidest”. – Mulkide almanak, nr 1, lk 36–38.
- Mägi, Kaur, Toulouze, Eva 2003. Laulu ja proosa seosed metsaneenetsi narratiivides. – Mäetagused, nr 20, lk 69–95. www.folklore.ee/tagused/nr20/metsaneenets.pdf
- Priidel, Endel 1966. Kirjanduslik Mulgimaa. Teejuht. Tallinn: Eesti Raamat, lk 123–124.
- Pullerits, Albert 1936. Mulgid arvudes. – Mulkide almanak, nr 1, lk 26–29.
- Rajari, Eduard 2007. Halliste Koguduse kalmistu inventeerimine. Pärnu. [CD].
- Riisalo, Jaan 1968. Halliste. Tallinn: Eesti Raamat.
- Rüütel, Ingrid 1974. Ida-Saaremaa külalauludest ja laulumeistritest. – Keel ja Kirjandus, nr 4, lk 232–243; nr 5, lk 287–294.
- Rüütel, Ingrid 2012. Eesti uuema rahvalaulu kujunemine. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseumi teaduskirjastus.
- Salu, Herbert 1978. Porkuni preili. – Esseid eesti kirjandusest. Stockholm: Spånga Tryckeri AB.
- Shagan, Ethan H. 2001. Rumours and popular politics in the reign of Henry VIII. – Tim Harris (toim), The Politics of the Excluded, c. 1500–1850. Palgrave: St. Martin's Press LLC Scholarly and Reference Division and Palgrave Publishers Ltd, lk 30–59.
- Tampere, Herbert 1970. Revolutsioon ja rahvalaul. – Priiusel raiume rada... Artiklite kogumik eesti revolutsioonilauludest. Tallinn: Eesti Raamat, lk 217–281.

- Tedre, Ülo 2003. Eesti mees ja tema sugu: XIX sajandi Eesti lõppriimilises rahvalaulus. Tallinn–Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
- Tiideberg, Aksel 1994. Halliste kihelkond. Viljandi: Viljandimaa Haridusamet.
- Ukkonen, Taina 2000. Storytelling personal experiences. – ARV. Nordic Yearbook of Folklore, nr 56, lk 139–148.
- Viljandimaa 1939 = Viljandimaa. Maateaduslik, majanduslik ja ajalooline kirjeldus. Tartu: Eesti Kirjanduse Selts.
- Würzbach, Natascha 1990. The Rise of the English Street Ballad 1550–1650. Cambridge–New York: Cambridge University Press.

The folk ballad and stories of Sambla Anu

Keywords: folk ballad, folk song, rumour, commonplace books, remembrances, vernacular literature

In principle, the new folksongs or folk ballads telling about dramatic events could as well be called versified media news, as their aim was to mediate topical shocking events, in particular accidents or murders, thus serving as rumours, news and entertainment all in one. In Estonia, the late 19th and early 20th century could be seen as a period of convergence of the local folklore and literature: the verses of the country poets were sometimes published in press or in booklets. The popular spread of the songs was further fostered by the commonplace books compiled by Estonians since the late 19th century. One of the country poets was Mihkel Rätsep alias Laulu Mihkel. He was the author of the popular ballad *Saatuse vängis* 'Bound by Fate'. The ballad tells a sensational story from southern Estonia: A young girl was made to marry a rich old man. The man soon died, while the young widow inherited everything. The man's kin, however, suspected murder and took the case to court. During the proceedings, the deceased was disinterred several times.

The song spread together with hearsay concerning the central event, the circumstances of the making of the song, and the characters involved. Over time, there developed a specific type of story-telling, which mingled prose with parts of the song. More often than not, people would remember the culmination or the most pronounced part of the song, while the rest was told in prose.

The ballad together with the pertaining lore allows to view the described events from different aspects, which creates a broader picture of the development and meaning of a popular text. The rumours, comments and personal memories accompanying the song helped both the contemporary and the subsequent generation to understand and interpret the event. The stories spreading in the community by word of mouth addressed various circumstances „beyond the song”, the narrator's own emotions and opinions on the matter, hearsay about Anu's further fate and about Laulu Mihkel as the author of the song. Thus, the song and the pertaining stories and comments have a clear social dimension.

Eda Kalmre (b. 1958), PhD, Folklore Department of Estonian Literary Museum, Senior Researcher, eda@folklore.ee